

A NEMZET MINT FILOZÓFIAI TERVEZET*

Mester Béla

PhD, tudományos főmunkatárs,
MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet
mester.bela@btk.mta.hu

Az a körülmény, hogy itt közölt írásom eredetileg a pécsi Hungarológiai Kongresszuson hangzott el előadásként, elkészítése pedig két, különböző kutatási projekt keretében történt, pontosan jelzi a téma sajátos beágyazottságát a tudomány intézményrendszerében. A filozófiatörténész óhatatlanul beleütközik a filozófia és a nemzeti kultúrák egymáshoz való viszonyának a problémájába, és két nagy, egyaránt történeti jellegű, ám eltérő kiindulópontú diszciplína határterületén, a *nacionalizmustörténet* és a *filozófiatörténet* mezsgyéjén találja magát. Az egyik kutatás, amelynek vezetője vagyok – *A magyar filozófia narratívái, 1792–1947* –, filozófiai projektként a magyar filozófiatörténet-írás történetét vizsgálva, annak módszertani, kánonképzési és narratívumalkotási problémáiból kiindulva vet számot a szellemi és közélet egykorú jelenségeivel, azok kapcsolódásával a korabeli filozófiai kultúrához. A másik, amelyben részt veszek – *Művészetek és tudomány a nemzetépítés szolgálatában a 19. századi Magyarországon* –, történettudományi indíttatásra a köztörténet, művelődéstörténet és az eszmetörténet szem-

szögéből vizsgálja a hosszú 19. századnak, a modern magyar nemzet létrejötté korának a szellemi, egyebek mellett filozófiai életét. A Hungarológiai Kongresszus sem véletlen helyszín: éppen tíz évvel ezelőtt, a debreceni kongresszus előtt határoztuk el néhányan Mészáros András javaslatára, hogy legyen magyar filozófiatörténeti szekció. Azt akartuk többek között hangsúlyozni, hogy a magyar filozófiatörténet éppoly természetes része a magyarságtudománynak, mint a magyar nyelvészet, néprajz vagy irodalomtörténet. (A magyar filozófiatörténeti kutatások intézményes elismerése szempontjából is fontos esemény történt azóta, 2016. november 24-én Mészáros Andrásnak az MTA külső tagjává választása alkalmából, a magyar filozófiatörténet-írás tárgyában megtartott székfoglaló előadásával.) Az, hogy a *nacionalizmustörténet* és a *filozófiatörténet* kapcsolódási pontjait külön kutatási programokban szükséges tematizálni, és megerősítésre szorul a magyar filozófiatörténetnek a magyar művelődéstörténeten belüli tárgyalása, már előre jelzi a kérdés érzékenységét.

A kutatás során megkerülhetetlen a *nemzeti filozófia* fogalma, amelyet, mint azt többször kifejtettem, a magyar esetben kizárólag a hosszú 19. században értelmezhető fogalom-

nak tekintek, és elhatárolom a 20. század nemzetkarakterológiai eszméitől. E tekintetben hosszabb ideje folytatok szakmai vitát főképpen Percz Lászlóval, aki lehetségesnek gondolja a két jelenség egymás folytatásaként való elbeszélését (Percz, 2008). További kérdéseket vet föl a más kelet-közép-európai nemzeti filozófiatörténetekkel való összevetettség kérdése, így például a csehek esetében a 19. században nem vetődik föl a nemzeti filozófia kérdése, a 20. században viszont előkerül (Lalíková, 2016). A fogalmat kétféleképpen közelíthetjük meg. Leírhatjuk a *kulturális nemzetépítésnek* a korszak filozófiai életére gyakorolt hatását, vagyis elbeszélhetjük a *nemzetépítés szolgálatába* állott filozófia történetét. De gondolhatjuk azt is, hogy a filozófiai nyilvánosság *szerkezetváltása* zajlik le a korban, amely átalakulás eredményét részint a filozófiatörténeti rekonstrukcióban utólag írjuk le új minőségként, *magyar filozófiaként*. Részint maga a megújult filozófia illeti reflexióval saját szerkezetváltását, ezen belül a nemzeti kultúrába való betagozódását, és maga is a nemzet és a nemzeti kultúra fogalmainak tisztázásán iparkodik. A *filozófia nemzeti szempontú*, illetve a *nemzet filozófiai szempontú építésének* különbségéről van itt szó, amely kifejezésekkel ugyanazt a történeti jelenséget írjuk le két különböző nézőpontból, a filozófiatörténet, illetve a nacionalizmustörténet nézőpontjából.

A következőkben a *filozófiai nemzettervezésként*, illetve *nemzeti filozófiatervezésként* is leírható 19. századi folyamat vázlatos áttekintésére vállalkozom, magyar példára támaszkodva. Először a *nemzeti filozófiák* közép-európai megjelenését értelmezem az Európaszerte lezajló kommunikációs szerkezetváltás eredményezte helyzetre adott válaszként, majd a magyar filozófiai életnek azt a törekvését

elemzem, hogy a kulturális nemzetépítés céljaihoz illeszkedően szervezte meg önmagát, és filozófiai értelmezést adjon az újonnan létrejött, modern értelemben vett nemzetnek és kultúrájának úgy, hogy közben mindvégig megmarad a tárgyalt problémák *filozófiai* megközelítése. E törekvésekben egyszerre jelenik meg a *filozófiaépítés nemzeti szelleme* és a *nemzetépítés filozófiai szelleme*. Ezt követően egy, a magyar filozófiát érintő sajátosságot tárgyalok: a *filozófiai múlt elbeszélésének* túlsúlyát az önértelmezésben. Végezetül arról kísérek meg számot adni, hogy miként élnek tovább a mai filozófiatörténet-írásban mind egyetemes, mind nemzeti szinten a modern nemzeti kultúrák létrejöttének idejéből származó beidegződések, és miként lehet kiküszöbölni ezeknek az olykor szándékolatlanul is káros következményeit. Arra is utalok majd, hogy mai szakmai önértelmezési vitáinkban milyen elemek származnak a vizsgált korszakból, és ezekkel mit tudunk kezdeni ma.

I.

A „hosszú 19. század” elejére Európában mindenütt előrehalad a szakmai kommunikáció szerkezetváltása, amely mindenekelőtt a latinról a nemzeti nyelvű publikációra való áttérést jelenti. Ez az újonnan kialakuló, nemzeti nyelvű filozófiai irodalom az addighoz képest más, az egyetemi intézményrendszertől függetlenebb, a kiadóvállalatok, nyomdák és az időszaki sajtó által létrehozott nyilvánosságtérben jelentkezik. A kommunikáció szerkezetváltozásának klasszikus teoretikus értelmezését Immanuel Kant adja meg, saját alkotói tapasztalatára is támaszkodva, egyszerre értelmezve kora folyamatait és benne saját tevékenységét. Egyetemi kötelezettségeinek eleget téve, *eszének magánhasználatával* ő is művel *iskolafilozófiát*, ehhez kapcsol-

* A következő két tanulmány – Mester Béla és Percz László írásai – eredetileg előadásként hangzott el a VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Filozófiai szimpóziumán, 2016. augusztus 23-án, Pécsen.

lódóan fokozatszerzés érdekében készült műveit *latinul* írja; ugyanakkor *eszét nyilvánosan is használja a filozófia világpolgári szemszögből* való művelésére, amikor például föl adja *A tiszta ész kritikájának német nyelvű kéziratát a rigai postahajóra*, vagy egy folyóirat körkérdésére válaszol, természetesen szintén németül. A kisebb nyelvek és filozófiai kultúrák esetében, mint például a magyar, még karakteresebb a változás. Az igazi fordulópontot a magyar Kant-vita (1792–1822) három évtizede jelentette. Szimbolikusnak tekinthető, hogy a vita önálló, latin nyelvű, deklaráltan a korabeli nemzetközi vitákhoz kapcsolódni kívánó kötet indul (Rozgonyi, 1792), és ugyanannak a szerzőnek az időközben létrejött időszaki szaksajtóban megjelent magyar nyelvű szakcikkével zárul (Rozgonyi, 1822). A vita valójában mindvégig két nyilvánosságtérben zajlik; a főleg ismeretelméleti kérdéseket érintő latin nyelvű munkák a nemzetközi filozófusközösséget kívánják meggyőzni, míg a magyar nyelvű, inkább morálfilozófiai művek a hazai művelt nagyközönségnek szólnak (lásd például Rozgonyi, 1819); miközben a nyelvhatárok életműveket is kettémetszenek. A Kant-vita végére magyar nyelvűvé vált, modernizálódott nyilvánosságban jelentkező hazai filozófiai élet ezután önértelmezéséhez jellemzően kanti fogalmakat használ. Annak a csapdahelyzetnek a feloldásáról van szó, amelyben a világpolgári szemszögből való filozófiai gondolkodás a nemzeti nyelv és kultúra keretei, sőt, korlátai között találja magát. A legjellemzőbb kísérlet az akadémia 1847-es osztályulése, ahol az *iskolafilozófia* és a *világfilozófia* kanti fogalmai közé két közbülső fokozatot javasoltak beiktatni, az *egyéni* és a *nemzeti* filozófiát (Szilasy, 1847).

A kommunikációs szerkezetváltás teoretikus feldolgozása azonban nem merül ki en-

nek az ismert kanti fogalom párnak a magyar helyzetre való adaptációjában. A Kant-vita korai szakasza, az egyetemi szférán kívüli esztétikai gondolkodás és az egyezményesek például nem véletlenül nyúlnak vissza akár közvetlenül, akár a német populárfilozófia hatására, vagy francia közvetítéssel ahhoz a skót hagyományhoz, amely a *sensus communis* fogalmának megújítása révén kiváltképpen alkalmas volt a kialakuló *nyilvánosult* filozófia közönségfogalmának megalapozásához. Erre a kérdésre írásom utolsó előtti részében, filozófiatörténetünk értelmezési sémái kapcsán még visszatérek.

II.

Az öndefiníciós törekvések egyik típusát értelmezhetjük a *nemzet filozófiai megalkotásának* tervezeteként; legjobb példája ennek Szontagh Gusztáv reformkori pályáíve. Szontagh kezdettől fogva *kommunikációs közösségként* tekintett a nemzetre, a nemzetet alkotó kommunikációs tér szerkezete, modernizációja, annak intézményes feltételei érdekelték. 1827-ben *Tuskó Simplicius* írói néven megjelent egyik cikkében hirdet programot. Kifejti, hogy a teória feladataként elgondolt kritikának, reflexiónak alapvető feladata van a nemzetépítésben. A nemzeti nyelven létrejött alkotások tömege önmagában még nem képez nemzeti irodalmat, akkor válik csak azzá, ha az *elméleti* kritika rendszeres tevékenysége rendezi és kanonizálja a folyamatosan létrejövő műveltséganyagot. Az elgondolást kiterjeszti a nemzeti élet minden területére, így a gazdasági és politikai jelenségekre is:

„Végére a literatura kritika nélkül még azért se lehet, mivel annak meghatározása s megállapítása *rostálást kíván*. Nem minden munka tartozhatik tudniillik egy nemzet literatúrájához, csak a fenmaradandó, az az a

classicus. Mellyik legyen ez? pedig csak ítélet, bírálás, tehát kritika által lehet meghatározni.” (Szontagh, 1827, 99.) „A kritika legtágasb értelemben ellentéte a *practica munkásságnak*, s következképpen *theoreticai ítélet vagy bírálattal*, mellynek tárgya a *tett*, közönséges (polgári és házi) és tudós (tudományi és művészi) világban véve; vagy más szavakkal: életben és literatúrában” (Szontagh, 1827, 93).

Az Akadémia támogatásával később megjelenő önálló szemlelapban, a *Figyelmezőben* láthatja megvalósulni a kritika feladatáról alkotott elképzeléseit, és a lap befolyásos kritikusként van is alkalma elgondolásai valóra váltására. A kritikus tevékenységét szintézisre későbbi, önálló filozófiai műveiben, a két *propylaeumban* (Szontagh, 1839, 1843) pedig arra tesz kísérletet, hogy elméleti alapon reflektáljon kora politikai fejleményeire, és megkísérelje definiálni a szeme előtt átértelmeződő politikai közösség, a *nemzet* fogalmát:

„Nemzet azon népesség összessége, melly közös független állodalom és haza által összekötterve, önálló polgári társasággá alakult s történetileg (geschichtlich) mint egy erkölcsi személy, saját politikai életet él. *Nép* alatt el- lenben vagy saját nyelvű és származású *népfajt*, vagy a nemzet *alsó osztályait*, a *köznépet* értjük. A nemzet szó, etymológia szerint, tulajdonképpen ugyan a nép szónak értelmét magában foglalja, nemzés által hason eredetű népeiséget jelentvén, de idő folytával ezen eredeti értelmétől el kellett távoznia, mert bár eredetileg hason származású népfajok egyesültek egy polgári társaságba, idő jártával, hódítás vagy alávetés által, külön fajú népek is vétettek abba fel, egyesülve a többi népfajok egészével, vélek egy polgári és politikai életet élvén s így befoglalva a nemzet szó körébe. [...] *A nemzetiség alapítója pedig azon nép, melly hont szerez s állodalmat alkot*. E tette által népből nemzet-

té válik és saját népiségét nemzetiséggé emeli fel, ráütvén a szerzett honra, alkotott állodalomra s a nyilvános polgári élet folyamatára nevét, jellemét s nyelvét. Tehát csak a honszerző népnek van *saját* nemzetisége, a többinek egyedül *kölcsönzött, náruházott*. A mint tehát p. o. hazánkban csak magyar nemzet létezik, mivel ez a magyar néptől hódított meg, úgy határai közt a magyaron kívül más nemzetiség nem is uralkodhatik, s épen olly képtelenség s bitorlás volna ha tót, német, oláh vagy rác magát, mint tót, német, oláh és rác, nemzetnek nevezné, vagy magának tót, német, oláh és rác nemzetiséget tulajdonítana, mint képtelenség volna a Bukovinában, Moldvában s Bessarabiában lakó magyaroktól szintezt igényelni, mivel tudunkra a miénken kívül más magyar állodalom nem létezik a világon, ezen atyánkfiak is tehát, elszakadva tőlünk, csak népnek s nem nemzetnek nevezhetők.” (Szontagh, 1843, 163–165.)

A másik típus, a *filozófiai élet nemzeti alapú megtervezése* egyszerre segítette elő a filozófia magyar nyelven és modernizált nyilvánosságtérben való megjelenését. Elsősorban a már meglévő magyar nyelvű filozófiai irodalomban való tájékozódásról, az anyag rendezéséről van szó, két módon; a használatban lévő vagy használatban volt, meglehetősen tarka terminológia számbavétele, és ugyanannak az anyagnak történeti rendezése, kanonizálása révén. Az egyik törekvés első eredménye az akadémia *műszótára* (*Philosophiai műszótár*, 1834) a másiké Almási Balogh Pál akadémiai pályaműve a magyar filozófia történetéről (Almási Balogh, 1835, a kéziratot 1834. március 8. előtt zárta le a szerző). Az új magyar nyelvű filozófiai művek megírását leginkább annak a nyilvánosságtérnek a tudatos fenntartása és fejlesztése segítette elő, amelyben ezek egyáltalán megjelenhettek,

főként a Magyar Tudós Társaság pályakérdéseinek, pályadíjainak rendszere és az a szaksajtó, amely csupán az akadémia anyagi támogatásával, erkölcsi tekintélyével és intézményes háttérével válhatott meghatározó tényezővé a korabeli szellemi életben. Az ugyanebben a nyilvánosságban megjelenő kritika mind a filozófiai irányzatok, mind a műfajok tekintetében igyekezett orientálni a szerzőket. (Innen ered a többek között a *filozófiai rendszer* iránti elvárások hosszú életű, a filozófiatörténetben is jelentkező hagyománya). A filozófiát a nemzeti kultúrába illetve fejlesztő törekvések mindvégig az Akadémiához mint filozófiai szövegek megrendelőjéhez és a megfelelő nyilvánosságtér támogatójához kapcsolódtak. Az Akadémia intézményi, tudomány-szervezési háttere tette lehetővé azt is, hogy a magyar filozófia önértelmezése a *kánonalkotás*, a filozófiai *múlt* értelmezése, elbeszéléseinek megvalósítása felé mozduljon el, jelentős filozófiatörténet-írási tevékenység alapjául szolgálva. (Másutt jellemzőbb a manifesztumok, jövőviziók megfogalmazása, a majdan létrehozandó nemzeti filozófia tartalmának normatív *előírása*.)

III.

A helyi filozófiai hagyományok összefüggő magyar filozófiai elbeszélésként való előadása, és ezzel a kortárs filozófia műveinek behelyezése egy meghatározható irányba tartó történetbe a 19. század magyar filozófiájának jellemző önértelmezési módja, amely beleillik a század historikus szemléletébe. Almási Balogh Pál pályaműve kivételes magyar filozófiatörténeti pillanatban, a *Kant-vita után*, de még a *hegeli pör* főbb szereplőinek színrelépése, valamint közvetlenül a filozófiai műszótár megjelenése és Friedrich Schelling magyar akadémiai tagsága *előtt* tart szemlét a hazai

filozófia addigi irodalma fölött. Sajátos módon a szkíta bölcseken keresztül visszavezeti a magyar bölcsélet történetét a görög kezdetekig, felhasználva és a magyarokra alkalmazva a filozófiatörténet-írási hagyománynak a *barbárok filozófiájára* vonatkozó régi toposzát, így oldva meg a filozófia egyetemes és magyar elbeszélései összeillesztésének historiográfiai problémáját. A probléma és megoldása is analóg a középkori krónikairadaloméval: ott a magyar őstörténet valamely figuráját kellett ismert bibliai alakhoz kapcsolni, itt a magyar bölcsélet feltételezett őstörténetét kell az európai filozófiatörténet hagyományához csatoloztatni. Ezzel szemben Szontagh Gusztáv koncepciója nem fordít különösebb figyelmet hosszabb távú történeti beágyazódására. A magyar filozófiát lényegében reformkori *alapítási aktusként* fogja föl, amelynek persze megvannak a történeti gyökerei, ám ezek föltárását csupán a feltételezett közvetlen elődökig, Köteles Sámuelig és Berzsenyi Dániel esztétikájáig tartja fontosnak tárgyalni, azt is csak utólag visszatekintve, és csupán saját irányzatának elődeit keresve (Szontagh, 1855).

Erdélyi János torzóban maradt megoldása egészen más: elbeszélése az *elmaradottságdiskurzus*ból indul ki, és azt az utat írja le, melynek során a magyar bölcsélet a hét görög bölccsel analóg, *Intelmeit* megfogalmazó István királytól eljut a filozófia és a történelem végén a magyar nyelvbe egyébként is belekódolt hegelianizmus tudatos felismeréséig, és ezzel *utoléri* a világ filozófiai gondolkodását. Két, a hagyományban meggyökeredzett fordulópontja az elbeszéléseknek Apácai Csere János, akinél a magyar nyelv révén a magyar *bölcsészeti előkort* fölváltja a magyar filozófia valódi története, majd az Akadémia alapítása, ahonnan kezdve a saját fogalmának immár megfelelő, öntudatára ébredt magyar filozó-

fia *maga írja saját* történetét. Valójában persze a magyar filozófia saját krónikájában ébred öntudatra, és Erdélyi kezével írja meg a maga történetét az Akadémia informális megrendelésére (Erdélyi, 1981a).

IV.

A kulturális nemzetépítés kontextusába állított 19. századi magyar és egyetemes filozófiatörténet tárgyalásakor hangsúlyoznunk kell, hogy a *nacionalizmustörténet* mellett itt valóban *filozófiatörténetről* is szó van. Példaként két téma kínálkozik. Az első a nyelv két, egymást kizáró szemlélete, melyek egyike a nyelvbe kódolt filozófiai tartalmakat kíván fölfejtetni, a másik a nyelvet semleges, áttetsző és tetszés szerint alakítható instrumentumnak tekinti. A vizsgált korszakban nálunk mindkét nézet az Erdélyi–Szontagh-vitában jelenik meg karakteresen, kulturális háttere a nyelvújításnak, az intézményes nyelvalkotásnak a vita szereplői és nemzedéktársaik által egyaránt megélt tapasztalata.

Erdélyi így fogalmaz: „Átmegyek azon második balítéletre, mely előadott véleményem szerint a népszerű előadás követelése, s a köznapitól eltérő nyelvnek kárhóztatása és szinte a berögzöttségig ment már irodalmunkban, pedig korántsem netaláni folszines hírlapírók sürgetései, hanem magok a bölcsészek feladása után.

Minden tudománynak vagy bármely célzatos emberi munkásságnak, minő avagy csak a mesteremberek foglalkozása is, megadatik, hogy tanulni kell. Csak a bölcsészet e részben kivétel; mert mennél kevésbé tanultatik, annál jobban akar tudatni, és ezt valami születési jognál fogva követeli magának, még pedig a józan ész nevében, boldog, boldogtalan. [...]

Továbbá: minden tudománynak meg van engedve, hogy saját nyelve, szótára legyen.

A törvény, a természettan, a vegyészett, mathezis, így más tudományok: csak a filozófia kivétel. Ennek nincs megadva, némely bölcsészeink véleménye szerint, a tudományi jog, mely szerint szabad legyen úgy szólani, amint a dolgok természete kívánja, hanem könnyen oda vetett szókban, közérthetőségű rendezetlen előadásban díszleni, különben száraz, sovány elvont, szobatudós; ki fogja élvezve olvasni!

A mi nyelvünk szép nyelv, gyönyörű nyelv, csak egy a baja: nem volt még bölcsész kezében; és most sem látok írókat, ki ne csak nyelvész lenne, hanem filozóf és műbölcs is. Az én bölcs nyelvészem most éppen az, ki máskor és más téren is az volt már: a nép, a köztudalom, a nyelv élete” (Erdélyi, 1981b, 35.).

Szontagh felfogása ugyanezekben az években így nyilatkozik meg: „Szól ez azoknak is, kik a magyar *philosophiát* a magyar *nyelvből* akarják kifejtetni; mert valóban, ha mindig csak betűkkel, szavakkal, eszmékkel és könyvekkel foglalkodunk, és soha sem a tárgyakkal a valóságban: akkor productív képzelődésünk szükségkép erőt vesz a reproductív képzeleten, tárgyilagos világszemléletünk egyénileg alanyivá változik át s oly képzeléseket teremtünk, miktől elfordul az élet, s miknek szobabűzét alig tűri el az, kinek gyomra, idege és feje ép” (Szontagh, 1850, 157.).

A másik téma a történelmi tény fogalmának körüljárása a *tudomány, magyar tudós* vitában az Új Magyar Múzeum hasábjain, 1850–1851-ben történészek, irodalomtudósok, természettudósok és filozófusok részvételével. A vita tárgya a történettudomány és a történetfilozófia alapkérdésére vonatkozik, azonban elválaszthatatlan a nemzeti identitással és a Világos utáni önvizsgálattal mélyen összefüggő, a magyar őstörténetről folyó disputától.

v.

Más természetű filozófiatörténeti feladat a számvetés a 19. századból átöröklött értelmezési és magyarázati sémákkal. Az egyik legfontosabb ezek közül a *magyar* és a *magyar nyelvű* filozófia azonosítása. Elterjedté vált az a nézet, amely szerint a feladat a *magyar nyelvű* filozófia történetének a megírása. Ezt a feladat-meghatározást mereven követve azonban éppen a hosszú 19. század elejének *funkcionális kétnyelvűsége* marad láthatatlan, vagyis az a kulturális állapot, amely annak a nemzedéknek a közegét képezte, amelyben egyáltalán fölmerült a magyar nyelvűség mint érték *később megvalósítandó* gondolata. A másik öröklött értelmezési séma a magyar elmaradottság-diskurzus reflektálatlan követése, amelyből később a recepciótörténeti séma mechanikus alkalmazása következik: ha a magyar filozófiai élet örökös elmaradásban van, akkor az egyetlen pozitívum, amit kiemelhetünk történetéből, a viszonylag még legkisebb elmaradásban lévő, legfürgébb befogadók életműve. Könnyen belátható, hogy e sémába éppen a legeredetibb alkotók illeszthetők be nehezen. A harmadik, részben az előzőekből következő módszer az, amely az egyik oldalon, az egyetemes filozófiatörténet oldalán csupán az európai filozófia csúcsteljesítményeit veszi számításba, azokat sem mindig a legfrissebb interpretációk alapján, a másik oldalon, a magyar filozófiatörténet oldalán pedig éppúgy csak *egyetlen, reprezentatív nemzeti* elbeszélést ismer. Ennek csakis az egyetemes filozófiatörténet csúcsaihoz lehet kapcsolódása, anélkül, hogy összevetnénk az egyetemes filozófiatörténet más jelenségeivel és a párhuzamos nemzeti filozófiatörténetekkel. A recepciótörténeti séma merev követésének, az elmaradottság-diskurzusból

eredő szemléletnek és a filozófiatörténet néhány klasszikus életműre redukáló felfogásnak a főntebb vázolt kellemetlen következményeiből kivezető módszertani út a hosszú 19. században és a később, a szaktudományosan művelt filozófiatörténet berkeiben létrejött nemzeti filozófiatörténeti elbeszéléseket is összevető, kelet-közép-európai összehasonlító filozófiatörténet lenne. Ennek az eredményei a jövőben valamilyen mértékben árajzolhatják először a ma ismert recepciótörténeti sémákat, később pedig az egyetemes filozófiatörténetet is módosíthatják majd bizonyos pontokon.

vi.

Végezetül ide kapcsolódik annak a szempontnak az érvényesítése is, hogy a 19. századi nemzeti nyelvű filozófiák önértelmezésében alapvető az új kommunikációs helyzetre való teoretikus reflexió. Ide tartozik a filozófia közérthető magyar nyelvéről folyó eszmecsere, amelyre főntebb már utaltunk. Ez a diskurzus alapjában a – reformkori kifejezéssel élve – *nyilvánosult* filozófia kialakulása által fölmerült követelményekkel nézett szembe, visszanyúlva a 18. századi skót és német filozófiai élet időrendben egymást követő tapasztalataira és vitáira, amelyek szintén a filozófiai nyilvánosság ottani szerkezetváltásaival voltak összefüggésben. Arról van szó, hogy az egész művelt nagyközönségnek szóló, a mindennapi szellemi életre és közbeszédre is hatni kívánó – ha tetszik: *nemzeti* hatókörű – bölcséletet lehetetlen már olyan rendben és terminológiával előadni, mint az egyetemi előadásokon szokás. Tanulságos utólag megfigyelni, hogy a filozófia sajátos szaknyelvi szükségleteit hangsúlyozó és azt a nyilvánosult filozófia igényeivel *szemben* megfogalmazó korabeli vitázók és későbbi filozófiatörténészek

követőik a *józan ész* fogalmát hogyan mutatják be egyre inkább filozófián kívüliként, mintha a *sensus communis*, amelynek a *józan ész* csupán pontatlan, ám régóta bevett magyarázása, számukra nem is léteznék valamely térben és időben is meglehetősen kiterjedt filozófiai hagyomány alapjaként. Érvelésükben a *józan észre* való hivatkozás már csupán a vitapartner szakszerűtlenségének jeleként merül föl, valószínűleg annak mintájára, ahogyan a klasszikus német filozófia képviselői bírálják a skót *common sense*-iskolát követő német *populárfilozófusokat*. A nyilvánosult filozófia (*public philosophy*) lehetőségét hangsúlyozó, annak szerkezetét a *common sense*-re, *sensus communis*-ra támaszkodva leírni igyekvő, a 19. században gyakran a *nemzeti filozófia* valamely fogalmát használó szerzőket, például Szontagh Gusztávot *partikulárisan magyar, nem eléggé egyetemesen* gondolkodó filozófusokként marasztalja el filozófiatörténet-írási hagyományunk. Ugyanezek a szerzők közben olyan magyar előzményekre támaszkodnak, például Rozgonyi József skót ihletésű filozófiájára, amelyeket ugyanezek a kodifikátorok éppen ellenkező okokból szorítottak háttérbe: azért, mert szempontjaik szerint *nem voltak eléggé magyarok*, nem lévén beilleszthetőek a magyar filozófiatörténet előre meghatározott elbeszéléseibe. Velük általában az a baj, hogy sokat publikálnak idegen nyelven, főként latinul, ám a nemzetközi vitákban nem azt az álláspontot képviselik, amit a filozófiatörténészek *utólag* helyesnek vél valamilyen megfontolásból.

IRODALOM

Almási Balogh Pál (1835): Felelete ezen kérdésre: Tudományos művelődésünk története időszakonként mit terjeszt elénkbe a philosophia állapotja iránt; és tekintvén a philosophiát, miben és mi okra nézve vagyunk hátrább némely nemzeteknél? In: *Philoso-*

Rossz filozófiatörténet-írói beidegződéseink revíziója néhány kutatási területen már előrehaladott állapotban van. A magyar esztétikatörténet például jó ideje komolyan foglalkozik a nemzetközi tudományos hálózatokban működő, idegen nyelven tanító és publikáló régi magyar esztéták munkásságával, s e kutatások révén Schedius Lajos, Szerdahely György és mások kezdik újra megtalálni a helyüket a magyar filozófia történeti elbeszélésében. A nemzeti és egyetemes kultúra 19. századi feszültsége ugyanakkor a mai diskurzusban is fennáll. Mi magunk is szereplői vagyunk e 19. században kezdődött történetnek, amelynek egyben az értelmezői vagyunk. Azok a kérdések, amelyek szakmai vitáinkban fölvetődnek például a magyar és idegen nyelvű publikációk értékéről, ugyanannak a *funkcionális többnyelvűségnek* a mai megjelenései, amely a kutatásunk tárgyát képező korszaknak is egyik fő kommunikációs jellegzetessége. Filozófiatörténeti munkánk során el kell végeznünk kortárs filozófusi, filozófiatörténeti szerepünk tisztázását is, a múlt tanulságaival számot vetve, hasznosítva azt az egyedülálló nézőpontot, ami abból ered, hogy ugyanannak a szakmai kommunikációs szerkezetváltási folyamatnak vagyunk a részesei a végponton, amelynek kezdete kutatásunk tárgya.

OTKA (K 10 4643, K 108671) támogatásával

Kulcsszavak: *Erdélyi János, kulturális nemzetépítés, magyar filozófiatörténet, nacionalizmus-történet, nemzeti filozófia, Szontagh Gusztáv*

phiai pályamunkák. Magyar Tudós Társaság, Budán. XI–XVI, 1–211.

Erdélyi János (1981a): A bölcsészet Magyarországon. In: Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 197–295; jegyzetek: 952–959.

- Erdélyi János (1981b): A hazai bölcsezet jelene. In: Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 25–102; jegyzetek: 912–924.
- Lalíková, Erika (2016): A „nemzeti filozófiák” koncepciói mellett és ellen felsorakoztatott érvek a kortárs cseh filozófusok műveinek tükrében. In: Mester Béla (szerk.): *Régiók, határok, identitások. (Kelet-)Közép-Európa a (magyar) filozófiatörténetben*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó, 25–36.
- Percz László (2008): *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia” (Eszmetörténeti Könyvtár 7)*. Budapest: Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely
- Philosophiai műszótár* (1834): Buda: Magyar Kir. Egyetem
- Rozgonyi József (1792): *Dubia de initiis transcendentalis idealismi Kantiani, ad viros clarissimos Jacob et Reinhold*. Pest: Trattner
- Rozgonyi József (1819): *A’ Pap és a’ Doctor a’ sínlődő Kánt körül, vagy rövid vizsgálása, főképen a’ Tiszt. Pucz*

- Antal Úr’ Elmékedéseinek: A’ Kánt’ Philosophiájának fő Resultátumairól, 3 óldalaslag illetése az erkölcsi Catechismust Író’ Bési feleleteinek*. S. Patak: Nádaskay.
- Rozgonyi József (1822): Aristippus védelme. *Tudományos Gyűjtemény* 6, 7, 52–61.
- Szilasy János (1847): Lehet-e magyar philosophia? *Magyar Académiai Értesítő*. 7, 6, 152–154.
- Szontagh Gusztáv [Tuskó Simplicius] (1827): A literatúrai kritikás folyóirásokról. *Tudományos Gyűjtemény*. II, 7, 91–103.
- Szontagh Gusztáv (1839): *Propylaeumok a’ magyar philosophiához*. Budán: Magyar Kir. Egyetem
- Szontagh Gusztáv (1843): *Propylaeumok a társasági philosophiához, tekintettel hazánk viszonyaira*. Budán: Emich
- Szontagh Gusztáv (1850): Smetana s a philosophia közel kimenetele. *Új Magyar Múzeum*. 1, 3, 147–157.
- Szontagh Gusztáv (1855): *A magyar egyezményes philosophia ügye, rendszere, módszere és eredményei*. Pest: Herz

SZEREPKERESÉS, SZEREPALAKÍTÁS, SZEREPJÁTÉK A FILOZÓFUSSZEREP ALAKULÁSA A MAGYAR FILOZÓFIAI KULTÚRÁBAN

Percz László

az MTA doktora, egyetemi tanár,
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
szerkesztő, *Magyar Tudomány*
perczl@hotmail.com

A magyar filozófiatörténet három alakjáról lesz szó a következőkben: Bessenyei Györgyről, Szontagh Gusztávról és Litkei Tóth Péterről. Noha valóban mindhárman a hazai filozófia múltjának számontartásra érdemes személyiségei, első pillantásra korántsem agálymentes együtt emlegetni őket. Bessenyei nevét minden érettségizett ismeri: a felvilágosodás „testőrírója”, a magyar gondolkodástörténet kiemelkedő szereplője és a magyar irodalomtörténet korszaknyitó alakja. Szontaghról már inkább csupán a magyar bölcselet múltja iránt érdeklődők szűkebb köre hallott: a reformkor és a neoabszolutizmus kora sokféle szellemi területre kalandozó nyugalmazott gránátos tisztje, az Akadémia egyik első filozófus tagja csak az utóbbi időben lett újra intenzívebb kutatások tárgya. Litkei Tóth végül bizvást teljesen ismeretlennek minősíthető: róla, a 19. század református lelkeséről és bölcslőjéről még a korszak kutatói is legfeljebb a „közgondolkodás” kifejezőjeként hajlamosak megemlékezni.

Háromjuk filozófusszeretének utánagondoló esszénkben a következő gondolatmenet

et követjük. Először, bevezetésként, a vállalkozás legitimitációját kíséreljük meg: a kontextusokat villantjuk föl, amelyekben hőseink „filozófusszeretének” problémája egyáltalán fölvethető. Másodszor, terjedelmesebben, végigtekintünk a három alakon, külön igyekezőn tárgyalni filozófiájukat és a filozófus szerepéről vallott fölfogásukat. Harmadszor, pár kurta mondat erejéig, összefoglaljuk következtetéseinket, megmagyarázandó esszénk blikkfangosnak szánt címét is.

A filozófus és szerepe

Kísérletünk a magyar filozófia múltjára irányuló vizsgálódások intézménytörténeti változatához csatlakozik: amikor az említett gondolkodók szerepfölfogására kérdez rá, a filozófiai élet intézményes szerepének alakulása érdekl. Érvelése, egy csaknem másfél évtizede keletkezett tanulmányhoz kapcsolódva (Percz, 2004), az intézménynek nem a szűkebb, hanem a tágabb fogalmát használja. Az intézmények szűkebb értelemben, mint ismeretes, intézők: közösségi célra alakult szervezetek. A magyar filozófia intézményei